

I.V. Ананова

ivananova19@gmail.com

I.V. Ващенко

jarina62@rambler.ru

Особистісні особливості, що визначають схильність до переживання почуття провини

Ananova I.V. Personality characteristics that determine predisposition to experience the feeling of guilt / I.V. Ananova, I.V. Vashchenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 31–45.

I.V. Ананова, I.V. Ващенко. Особистісні особливості, що визначають схильність до переживання почуття провини. У статті представлено результати емпіричного дослідження особистісних особливостей переживання почуття провини. Проаналізовано, що схильність до переживання почуття провини є деструктивною характеристикою, яка разом із рисами, пов'язаними з нею, створює цілісний комплекс особистісних проявів, що визначає переживання почуття провини у неконструктивний спосіб. Визначено стратегії дослідження специфічних особливостей, що диференціюють осіб за рівнем схильності до переживання почуття провини. В результаті порівняння осіб з різним ступенем схильності переживати провину виявлено відмінності у їхній здатності до самозвинувачення, у ставленні до себе, в особливостях реагування в ситуації фрустрації, у використанні механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, а також у вираженості емоційної стійкості. За результатами кореляційного аналізу встановлено, що ступінь схильності переживати почуття провини зумовлюється певною конфігурацією особистісних характеристик, які визначають функціональну специфіку переживання почуття провини: посилення важкості переживання та функцію психологічного захисту. Емпірично визначено специфічні особистісні особливості, що визначають схильність до переживання почуття провини: високий рівень емоційної нестійкості; негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе; захисний комплекс, що включає регресію, заміщення, реактивне утворення, проєкцію, раціоналізацію, захисне ставлення до себе і нездатність до витіснення; вираженість таких особливостей переживання почуття провини як схильність очікувати на

I.V. Ananova – the scientific contribution of the co-author is 50%,

I.V. Vashchenko – the scientific contribution of the co-author is 50%.

покарання, орієнтація на нормативність, зацікавленість в інших, вимогливість до себе; виражене самозвинувачення, зосередження на фруструючих обставинах, прагнення контролювати свої емоції в ситуації «провини»; захисна роль самозвинувачення – забезпечення збереження стосунків з іншими, створення образу «морально досконалого себе», звільнення від необхідності діяти.

Ключові слова: почуття провини, схильність до переживання почуття провини, неконструктивне переживання почуття провини, емоційна нестійкість, ставлення до себе, реагування у ситуації фрустрації, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії.

И.В. Ананова, И.В. Ващенко. Личностные особенности, определяющие склонность к переживанию чувства вины. В статье представлены результаты эмпирического исследования личностных особенностей переживания чувства вины. Проанализировано, что склонность к переживанию чувства вины является деструктивной характеристикой, которая вместе со связанными с ней чертами создаёт целостный комплекс личностных проявлений, который определяет неконструктивное переживание чувства вины. Определены стратегии исследования специфических особенностей, которые дифференцируют личности по уровню склонности к переживанию чувства вины. В результате сравнения личностей с различной степенью склонности к переживанию вины выявлены различия в их способности к самообвинению, в самоотношении, в особенностях реагирования в ситуации фрустрации, в использовании механизмов психологической защиты и копинг-стратегий, а также в выраженности эмоциональной устойчивости. По результатам корреляционного анализа установлено, что степень склонности переживать чувство вины обусловлена определенной конфигурацией личностных характеристик, которые определяют функциональную специфику переживания чувства вины: усиление тяжести переживания и функцию психологической защиты. Эмпирически определены специфические личностные особенности, которые определяют склонность к переживанию чувства вины: высокий уровень эмоциональной неустойчивости; негативное эмоционально-ценностное отношение к себе; защитный комплекс, включающий регрессию, замещение, реактивное образование, проекцию, рационализацию, защитное отношение к себе и неспособность к вытеснению; выраженность таких особенностей переживания чувства вины как склонность ожидать наказания, ориентация на нормативность, заинтересованность в других, требовательность к себе; выраженное самообвинение, сосредоточенность на фрустрирующих обстоятельствах, стремление контролировать свои эмоции в ситуации «вины»; защитная роль самообвинения – обеспечение сохранения взаимоотношений с другими, создание образа «морально совершенного себя», освобождение от необходимости действовать.

Ключевые слова: чувство вины, склонность к переживанию чувства вины, неконструктивное переживание чувства вины, эмоциональная

неустойчивость, отношение к себе, реагирование в ситуации фрустрации, механизмы психологической защиты, копинг-стратегии.

Постановка проблеми. Потреби практики надання психологічної допомоги спонукають науковців досліджувати психічні феномени, з якими у своїй повсякденній роботі найчастіше стикаються психологи і психотерапевти. Особливе місце серед таких феноменів, які значуще впливають на життя та психічне здоров'я особистості, займає почуття провини.

Наразі в психології наявні суперечності щодо уявлень про природу та роль почуття провини. Людину, здатну переживати провину, в суспільній думці вважають морально зрілою, відповідальною, емоційно чуйною. Проте, саме ця категорія найчастіше звертається за допомогою спеціалістів з запитом полегшити їх почуття провини. Розв'язання цієї суперечності передбачає опис усього спектру проявів переживання почуття провини особистістю в усій її різноманітності, наукове обґрунтування і розкриття тих чинників, що зумовлюють стійку тенденцію почуватись винним і визначають спосіб переживання. Дослідження особистісних особливостей переживання почуття провини дозволить встановити ті фактори, що зумовлюють його неконструктивність та віднайти критерії і шляхи трансформації такого переживання у конструктивне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень О. В. Короткової, І. А. Белік, О. Л. Малєєвої, Л. В. Софійної свідчать, що виражена схильність до переживання почуття провини є деструктивною характеристикою, оскільки пов'язана з базовими соціально-психологічними характеристиками особистості, властивими «суб'єкту ускладненого спілкування» [4]; з низькими показниками адаптивності, самоставлення, загальної задоволеності життям та тривожністю [5]; з чутливістю нервової системи, емотивністю, тривожністю, застряганням особистості [6]; із нездатністю до аналізу своєї поведінки, негативним емоційно-ціннісним ставленням до себе, з низькою осмисленістю життя, емоційною нестабільністю, схильністю до непрямой агресії, дратівливості та ворожості [3]. Схильність до переживання почуття провини як риса особистості разом з іншими особистісними характеристиками (з якими вона пов'язана) створює цілісний комплекс особистісних проявів, що визначає переживання почуття провини у неконструктивний спосіб. Залишається відкритим питання про встановлення тих специфічних особливостей, які є ключовими для виявлення саме неконструктивного переживання почуття провини.

Мета статті: виявити особистісні особливості, що визначають схильність до переживання почуття провини, а відтак його переживання у неконструктивний спосіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нездатність долати переживання почуття провини конструктивно найбільш властива особам з високою схильністю до переживання провини. Результати емпіричного аналізу процесу переживання почуття провини [2] звертає нас до дослідження тих характеристик, що визначають успішність / неуспішність переживання, зокрема до дослідження особливостей реагування в ситуації фрустрації, особливостей ставлення до себе, механізмів психологічного захисту та стратегій поведінки-подолання.

З метою дослідження характеристик особистості, схильної до переживання почуття провини, проведено емпіричне дослідження на вибірці 232 особи (130 жінок і 102 чоловіки), поділеній на три групи за ступенем схильності переживати почуття провини: «низький ППВ» (61 особа), «середній ППВ» (113 осіб), «високий ППВ» (58 осіб) (групи еквівалентні за віком і статтю). В якості дослідницького інструментарію були використані: опитувальник для визначення особливостей переживання почуття провини (ППВ) [1], тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга; опитувальник емоційної нестабільності-врівноваженості Г. Айзенка; методика дослідження самоствавлення С. Р. Панталеєва (МІС); опитувальники «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, Г. Конте (LSI) та «Стратегії долаючої поведінки» С. Фолкмана, Р. Лазаруса (ССП).

Специфічні особистісні особливості ми виділяли на основі застосування двох стратегій: 1) порівняння груп за рівнем вираженості особистісних характеристик з метою визначення тих специфічних рис, що диференціюють осіб за рівнем схильності до переживання почуття провини; 2) встановлення зв'язку між особливостями переживання почуття провини та особистісними характеристиками в кожній групі окремо, з метою визначення тих рис, які найбільшою мірою пов'язані зі зростанням схильності до почуття провини.

У результаті порівняння досліджуваних груп за показниками нейротизму, ставлення до себе, реагування у ситуації фрустрації, механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій (відмінності визначались методом порівняння груп на основі критерію *U*-Манна-Уїтні)) виявлено особистісні характеристики особистості, схильної до переживання почуття провини.

В цілому, відмінності між досліджуваними групами полягають у тому, що особи з вираженими проявами переживання почуття провини: 1) емоційно нестабільні. Особливо це виражається у надмірній тривожності, нав'язливості та низькій самооцінці (виявлено значущі відмінності за усіма показниками емоційної нестійкості в трьох групах досліджуваних, виключення складають групи з середнім і високим ППВ, які не відрізняються від показників депресивності, залежності та іпохондрії); 2) мають значно вищі показники самозвинувачення і внутрішньої конфліктності у порівнянні з іншими групами ($p < 0,01$), що проявляється у вираженому самоприниженні, яке характеризується наявністю амбівалентних почуттів, схильністю до самокопання і рефлексії, до переживання негативних емоцій стосовно себе; 3) не схильні емоційно сприймати своє «Я» як цінність (самоцінність ($U=1343$; $p < 0,05$)), незадоволені собою, бажають змін у собі (самоприв'язаність ($U=1358,5$; $p < 0,05$)), порівняно з тими, в кого відсутня тенденція до переживання почуття провини; 4) частіше використовують такі механізми психологічного захисту як проєкція, реактивне утворення і раціоналізація ($p < 0,01$; $p < 0,05$); 5) більш схильні використовувати стратегію «прийняття відповідальності» ($p < 0,01$) ніж виникнення і вирішення проблеми, але й водночас, критикувати і звинувачувати себе; причому зі збільшенням вираженості схильності до переживання провини тенденція шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках та помилках, звинувачувати себе і бути незадоволеним собою підвищується (виявлено значущі відмінності між усіма групами); 6) в ситуації фрустрації частіше фіксують свою увагу на перешкоді, фруструючих обставинах, підкреслюють наявність фрустрації (E') ($U=1385,500$; $p < 0,05$), але водночас, надто вимогливі до себе, схильні до самозвинувачення, без спроб виправдати себе ($I-I$) ($U=1406,500$; $p < 0,05$), а також мають вищий ступінь самостійності у розв'язанні конфліктів або задоволенні ситуаційній потреб (i/e) ($U=1264,500$; $p < 0,01$) порівняно з особами, неохочими до почуття провини.

Особи, які не схильні до переживання почуття провини, в меншій мірі вдаються: 1) до використання механізмів регресії, заміщення та компенсації, порівняно з тими, хто має високі та середні показники ППВ, але частіше до витіснення ($U=1400,500$; $p < 0,05$) ніж ті, хто має високий ППВ; 2) до стратегії «втеча-уникання», порівняно з тими, хто має високі і середні показники ППВ ($p < 0,01$); до стратегії «самоконтролю». порівняно з особами з високим ППВ ($U=250,000$; $p < 0,05$); до стратегії

«пошук соціальної підтримки», порівняно з особами з середнім ППВ ($U=498,000$; $p<0,05$); 3) до самозвинувачення, до визнання своєї провини або відповідальності при виникненні фруструючої ситуації та заподіяні незручності (І) ніж особи з середнім ППВ ($U=2700,000$; $p<0,05$). Проте частіше перекладають відповідальність за розв'язання проблеми або задоволення потреби на партнера по ситуації, частіше демонструють вимогливість до інших, (е) порівняно з особами з високим ППВ ($U=1267,000$; $p<0,01$) та середнім ППВ ($U=2820,000$; $p<0,05$).

Із метою виявлення специфічних особистісних особливостей в осіб, схильних переживати почуття провини, у кожній групі окремо проведено кореляційний аналіз між показниками ППВ та показниками реагування в ситуації фрустрації, ставлення до себе, емоційної нестабільності, механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій.

Виявлено, що серед осіб, які мають низький ППВ, більш схильні переживати почуття провини ті, хто має вищі показники тривожності ($0,442$; $p<0,01$) і нав'язливості ($0,406$; $p<0,01$), схильні непокоїтися через дрібниці, виявляти обережність, дисциплінованість, певну педантичність, а в якості захистів використовують регресію ($0,359$; $p<0,01$) і проєкцію ($0,359$; $p<0,01$). Ті, хто очікують на покарання, схильні спрямовувати агресію на себе, оскільки використовують заміщення ($0,394$; $p<0,01$), не здатні вступати у конфронтацію з іншим ($-0,582$; $p<0,01$), внаслідок чого вони виявляють більшу схильність до самозвинувачення ($0,482$; $p<0,01$ (МІС); $0,383$; $p<0,01$ (Айзенк)), мають низьку самооцінку ($-0,431$; $p<0,01$), переконані у неприйнятті іншими ($-0,484$; $p<0,01$), вважають що не заслуговують на їх повагу і симпатію, часто мають депресивні ($-0,478$; $p<0,01$) та іпохондричні ($0,432$; $p<0,01$) переживання. Вимогливість до себе в осіб з низьким ППВ виражається в тому, що у складних, фруструючих обставинах вони схильні брати відповідальність на себе, звинувачувати себе, не вдаючись до якихось виправдань ($0,336$; $p<0,01$). В більшій мірі орієнтовані на дотримання нормативності ті особи з низьким ППВ, що цінують себе ($0,374$; $p<0,01$) і розраховують на повагу та симпатію від інших ($0,470$; $p<0,01$). Зацікавленість в інших спонукає їх до демонстративного захисного самозвинувачення ($0,357$; $p<0,01$), яке завжди містить виправдання себе ($0,255$; $p<0,05$), а також виявляє їх нездатність звинувачувати інших ($-0,303$; $p<0,05$), що забезпечується використанням проєкції ($0,343$; $p<0,01$) та позитивної переоцінки ($0,434$; $p<0,01$), й обумовлено такими характеристиками як дисциплінованість,

совістливість (нав'язливість (0,403; $p < 0,01$)). Схильні до жалкування, особи з низьким ППВ, часто активно заперечують висунуті їм звинувачення, зокрема, і у формі зустрічних претензій або агресії (0,322; $p < 0,05$) (рис. 1).

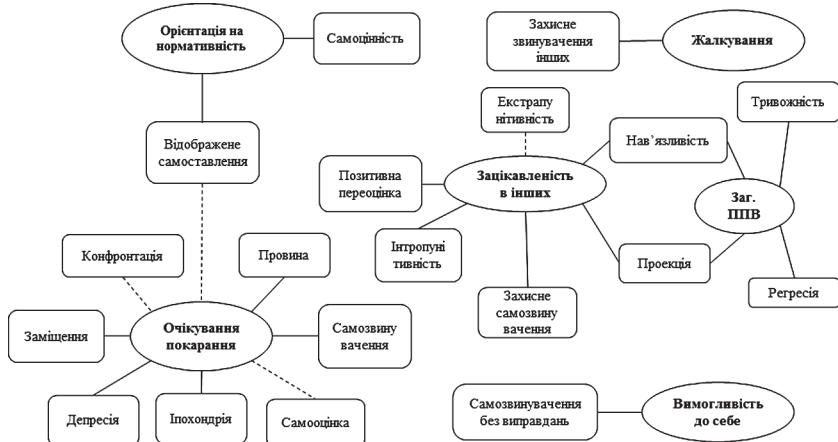

Рис. 1. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «низький ППВ»

Отже, в осіб з низьким ППВ певні аспекти переживання почуття провини виражені неоднозначно. В цілому можна зазначити, що більш схильні переживати почуття провини й очікувати покарання ті представники цієї групи, які мають низьку самооцінку, переконані у негативному ставленні з боку інших, що є відображенням їх власного ставлення до самих себе, схильні спрямовувати агресію на себе за рахунок роботи заміщення і нездатності проявляти ворожість і агресію по відношенню до інших, а також мають виражені ознаки емоційної нестабільності (тривожність, нав'язливість, депресивність, іпохондричність), як захисти використовують проекцію та регресію, не схильні виправдовувати себе і повністю беруть на себе відповідальність за скоєне, таким чином виявляючи вимогливість до себе. Виявлено й ряд особливостей у переживанні почуття провини особами з низьким ППВ, які виконують захисну функцію. Зокрема, захисне самозвинувачення (часто демонстративне) разом з використанням проекції та позитивної переоцінки сприяє підтримці стосунків з іншими (зацікавленість в інших); заперечення своєї провини та претензії у відповідь на звинувачення від інших, які супроводжуються жалкуванням, забезпечують збереження

позитивного «образу Я» (хоча конфлікт між такими тенденціями залишається), а дотримання нормативності (як орієнтації на схвалення) забезпечується позитивним ставленням до себе (цінуванням себе) та очікуванням гарного ставлення з боку інших.

Серед осіб з середнім ППВ більш схильні пережити почуття провини ті, хто схильний тривожитися (0,351; $p < 0,01$), часто необґрунтовано, пережити через дрібниці, почуватися винним (0,390; $p < 0,01$). Ті, хто очікують на покарання, схильні до самозвинувачення (0,543; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,398; $p < 0,01$ (МІС)), внаслідок використання в якості захистів заміщення (0,348; $p < 0,01$) (агресія спрямовується на себе) і регресії (0,383; $p < 0,01$) (перехід до попередніх етапів морального розвитку); мають високий рівень внутрішньої конфліктності (0,414; $p < 0,01$), виражені ознаки депресії (-0,462; $p < 0,01$) та іпохондрії (0,359; $p < 0,01$), мають низьку самооцінку (-0,344; $p < 0,01$), залежні від інших (-0,384; $p < 0,01$), але водночас уникають підтримки з їх боку (-0,273; $p < 0,05$) та дистанціюються від них (0,271; $p < 0,05$). Зацікавленість в інших осіб з середнім ППВ спонукає їх до демонстративного захисного самозвинувачення, яке завжди містить виправдання себе (0,380; $p < 0,01$). А орієнтація на нормативність виключає можливість використання механізмів регресії (-0,384; $p < 0,01$) та втечі-уникання (-0,319; $p < 0,05$) (рис. 2).

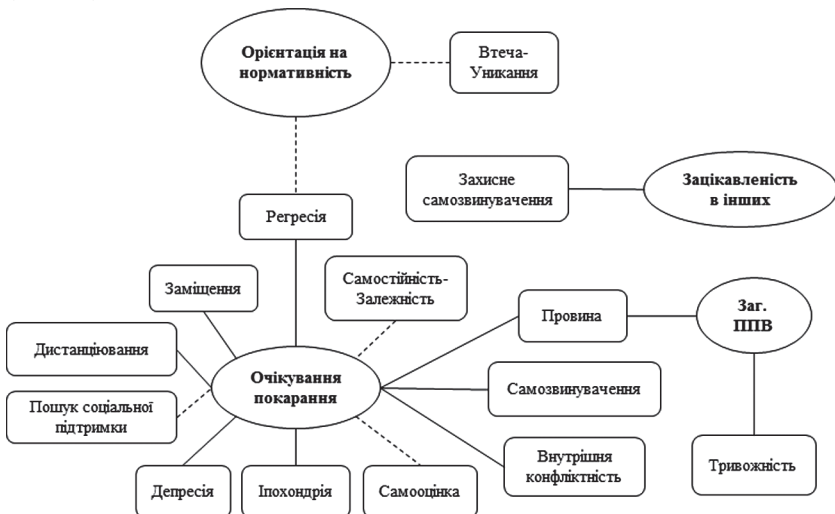

Рис. 2. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «середній ППВ»

Отже, схильність переживати почуття провини та очікувати покарання в осіб з середнім ППВ визначається їх вираженою емоційною нестійкістю за усіма показниками, провідну роль серед яких відіграє тривожність, високою схильністю до само звинувачення, що забезпечується актуалізацією внутрішніх конфліктів та роботою заміщення і регресії, вираженою низькою самооцінкою, а також вираженою залежністю від інших й водночас дистанціюванням від них. У осіб з середнім ППВ наявне й захисне само звинувачення, часто демонстративне, що містить виправдання себе, яке сприяє підтримці стосунків з іншими (зацікавленість в інших). Дотримання нормативності (як орієнтація на схвалення) протиставляється очікуванню покарання, оскільки забезпечується невикористанням тих способів захисту, які властиві особам схильним переживати почуття провини (регресії та втечі-уникання).

Надмірно виражена схильність переживати почуття провини в осіб з високим ППВ забезпечується роботою специфічного захисного комплексу: активністю реактивного утворення (0,489; $p < 0,01$) і проєкції (0,419; $p < 0,01$), та нездатністю до витіснення (-0,392; $p < 0,01$). Надмірне очікування покарання властиве особам з високим ППВ, надзвичайно залежним від інших (-0,363; $p < 0,01$), з високим ступенем внутрішньої конфліктності (0,472; $p < 0,01$), забезпечується функціонуванням реактивного утворення (0,339; $p < 0,01$). Виражена схильність жалкувати в осіб з високим ППВ, властива схильним надмірно тривожитися (0,411; $p < 0,01$) і почуватися винними (0,357; $p < 0,01$), забезпечується роботою заміщення (0,344; $p < 0,01$) і регресії (0,481; $p < 0,01$). В їх орієнтації на нормативність виражається надмірне прагнення зберегти «позитивний образ Я» не лише для інших, а в першу чергу, для самих себе, за рахунок «закритого» ставлення до себе (0,360; $p < 0,01$). Особи з високим ППВ, надзвичайно зацікавлені в інших, сподіваючись на підтримку (0,460; $p < 0,01$), розуміння і симпатію (0,473; $p < 0,01$) від інших, щиро визнають свою провину, без спроб виправдати себе (0,266; $p < 0,05$), але насправді не здатні вирішити ситуацію (-0,290; $p < 0,05$), не вдаються до активних дій усе виправити. Проте, висока вимогливість до себе спонукає їх до планування вирішення проблем (0,429; $p < 0,01$), до аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки (Рис. 3).

Отже, надмірна схильність переживати почуття провини, очікувати покарання і жалкувати, орієнтуватись на нормативність спостерігається в осіб з високим ППВ, що визначається їх

вираженою емоційною нестійкістю (тривогою, залежністю, внутрішньою конфліктністю), забезпечується функціонуванням захисного комплексу, який включає активізацію механізмів реактивного утворення, проєкції, заміщення і регресії, активізацію закритого, захисного ставлення до себе, але виключає використання витіснення. Самозвинувачення тут використовується в якості захисної стратегії, спрямованої на збереження стосунків з іншими, оскільки визнання відповідальності особами з високим ППВ не спричинює їх подальшої активності щодо вирішення проблемної ситуації. Але внутрішній конфлікт полягає і в тому, що особи з високим ППВ вимагають від себе такого активного вирішення, принаймні, планування вирішення проблем.

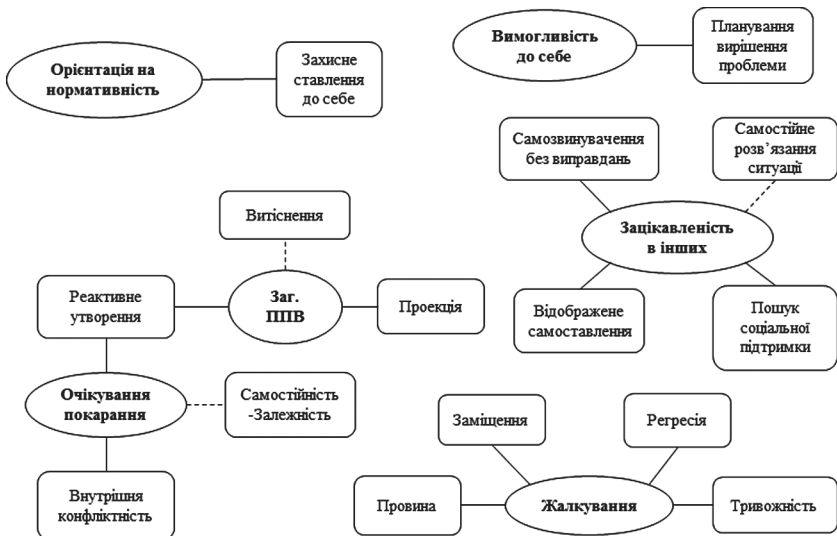

Рис. 3. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «високий ППВ»

Результати кореляційного аналізу дозволили визначити, що ступінь схильності переживати почуття провини залежить від певної конфігурації особистісних особливостей, які визначають вираженість і функціональну специфіку окремих проявів переживання почуття провини (функцію посилення важкості переживання або функцію психологічного захисту). У осіб з низьким ППВ 1) схильність переживати почуття провини є відображенням негативного аутоагресивного ставлення до себе, що супроводжується очікуванням негативного ставлення з боку інших,

проявами емоційної нестабільності та виявляється очікуванням покарання; 2) позитивне ставлення до себе виявляється через орієнтацію на нормативність (як орієнтацію на схвалення) та супроводжується очікуванням позитивного ставлення від інших; 3) самозвинувачення може мати захисний характер, коли спрямоване на збереження взаємин з іншими, або бути вираженням вимогливості до себе, за умови, що воно не супроводжується спробами виправдати себе; 4) жалкування (як специфічне реагування при переживанні почуття провини) супроводжує прояви агресії у відповідь на звинувачення від інших.

У осіб з середнім ППВ 1) схильність переживати почуття провини визначається, перш за все, вираженою тенденцією очікувати на покарання, а також, вираженою емоційною нестійкістю, наявністю внутрішніх конфліктів, низькою самооцінкою, амбівалентністю у стосунках з іншими – одночасною залежністю від інших та дистанціюванням від них; 2) орієнтація на нормативність передбачає спроможність не вдаватися до захисних (регресії) та копінгових (втечі-унікання) способів втечі від ситуації провини; 3) самозвинувачення має яскраво виражений демонстративний захисний характер і спрямоване на збереження стосунків з іншими.

Надмірна схильність переживати почуття провини осіб з високим ППВ визначається їх вираженою емоційною нестійкістю, наявністю внутрішніх конфліктів, залежністю від інших та забезпечується функціонуванням специфічного захисного комплексу. Усі компоненти переживання почуття провини тут мають ознаки неконструктивності. Очікування покарання та орієнтація на нормативність не протиставляються, а навпаки, об'єднані в єдиний захисний комплекс, що реалізується через реактивне утворення, проєкцію, заміщення, регресію, закрите захисне ставлення до себе та невикористання витіснення. Жалкування є відображенням спрямування агресії проти себе, актуалізації почуття провини і тривоги. Внутрішній конфлікт, що міститься у такому переживанні почуття провини, полягає у вимаганні від себе планувати вирішення проблеми (як вимогливість до себе), але нездатності втілити ці плани у життя, нездатності активно діяти з метою вирішення ситуації. Самозвинувачення (без спроб виправдати себе) в осіб з високим ППВ: 1) є альтернативою розв'язання ситуації (звільняє від необхідності виправляти ситуацію, активно діяти); 2) забезпечує збереження стосунків з іншими; 3) дозволяє сподіватись на підтримку і схвалення (позитивне ставлення) від інших.

Висновки. Отже, *специфічними особливостями, що визначають схильність до переживання почуття провини*, є наступні характеристики: 1) високий загальний рівень емоційної нестабільності (особливо підвищені тривожність, нав'язливість, комплекс неповноцінності, залежність від інших), що може досягати рівня невротичності за рахунок актуалізації внутрішніх конфліктів, та який можна розглядати як вихідний рівень емоційного та поведінкового реагування; 2) негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе, яке визначається надмірним самозвинуваченням, наявністю внутрішніх конфліктів, знеціненням себе, очікуванням негативного ставлення від інших; та виражається у незадоволенні собою, прагненні бути іншим, інакшим; вираженій готовності нападати на себе (винуватити себе) та високій готовності очікувати покарання; 3) функціонування захисного комплексу, який включає регресію, заміщення, реактивне утворення, проєкцію, раціоналізацію, захисне ставлення до себе (внутрішню закритість) і нездатність до витіснення; 4) специфічні особливості переживання почуття провини: а) виражена схильність чекати на покарання є виявом негативного емоційно-ціннісного ставлення до себе та визначальним компонентом схильності переживати почуття провини; б) виражена орієнтація на нормативність (як очікування схвалення) виконує функцію психологічного захисту – відображає закриті, захисне ставлення до себе; в) виражене прагнення зберігати стосунки з іншими спонукає до демонстрації самозвинувачення; г) виражена вимогливість до себе (реалізувати таку поведінку, яку індивід не здатний реалізувати) сприяє посиленню внутрішнього конфлікту; 5) специфічне реагування в ситуації «провини»: а) на перцептивному рівні – надмірне зосередження на фруструючих, неприємних обставинах і аспектах ситуації; б) на експресивному рівні – надмірне прагнення контролювати свої емоції, особливо їх поведінкове вираження; в) на поведінковому рівні – виражене самозвинувачення, що відображається на внутрішньому (як елемент ставлення до себе) і на зовнішньому (як копінг-поведінка) планах, та схильність покладати відповідальність за розв'язання ситуації на себе внаслідок нездатності керувати іншими, спонукати їх до вирішення проблеми; 6) самозвинувачення виконує інструментальну, захисну функцію: а) у площині взаємодії з іншим – забезпечує збереження стосунків з іншими, та дозволяє сподіватись на підтримку і схвалення (позитивне ставлення) від інших; б) у площині «образу Я» – створює образ «морально доконалої людини», яка заслуговує на повагу і схвалення; в) у

площині вчинку – є альтернативою розв’язання ситуації, тобто звільняє від необхідності виправляти ситуацію, активно діяти.

Список використаних джерел

1. Ананова І.В. Методика діагностики неконструктивного переживання почуття вини / І.В. Ананова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам’янець-Подільський: Аксиома, 2015. – Вип. 30. – С. 33–50.
2. Ананова І. В. Процес переживання почуття провини / І. В. Ананова // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк: Вид-во СНУ імені В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С. 22–30.
3. Белик И. А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Инна Анатольевна Белик. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с.
4. Короткова Е. В. Социально-психологический анализ вины и стыда как системы отношений личности к себе и другому: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Елена Валерьевна Короткова; Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 2002. – 226 с.
5. Малеева О. Л. Психологічні особливості схильності особистості до переживання почуття провини: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Олена Львівна Малеева. – Одеса, 2007. – 285 с.
6. Софіна Л. В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Лариса Валеріївна Софіна; КНУШ. – Київ, 2009. – 175 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ananova I.V. Metodyka diagnostyky nekonstruktyvnogo perezhyvannja pochuttja vyny / I.V. Ananova // Problemy suchasnoi' psihologii': zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka; Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraїny / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Aksioma, 2015. – Vyp. 30. – S. 33–50.

2. Ananova I. V. Proces perezhyvannja pochuttja provyny / I. V. Ananova // Teoretychni i prykladni problemy psihologii': zb.nauk.prac'Shidnoukrai'ns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Volodymyra Dalja. – Sevjerodonec'k: Vyd-vo SNU imeni V. Dalja, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С.22–30.
3. Belik I. A. Chuvstvo viny v svjazi s osobnostjami razvitiya lichnosti: dis. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Obshhaja psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii» / Inna Anatol'evna Belik. – Sankt-Peterburg, 2006. – 209 s.
4. Korotkova E. V. Social'no-psihologicheskij analiz viny i styda kak sistemy otnoshenij lichnosti k sebe i drugomu: dis. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.05 «Social'naja psihologija» / Elena Valer'evna Korotkova; Rostovskij gosudarstvennyj universitet. – Rostov-na-Donu, 2002. – 226 s.
5. Maljejeva O.L. Psihologichni osoblyvosti shyl'nosti osobystosti do perezhyvannja pochuttja provyny: dys. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Zagal'na psihologija, istorija psihologii'» / Olena L'vivna Maljejeva. – Odesa, 2007. – 285 s.
6. Sofina L.V. Indyvidual'no-psihologichni vidminnosti perezhyvannja pochuttja provyny: dys. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Zagal'na psihologija, istorija psihologii'» / Larysa Valerii'vna Sofina; KNUSh. – Kyi'v, 2009. – 175 s.

I.V. Ananova, I.V. Vashchenko. Personality characteristics that determine predisposition to experience the feeling of guilt. The article presents the results of empirical research of personal characteristics of feeling guilt. The analysis shows that the tendency to experience guilt is a destructive characteristic, which together with its associated features creates a coherent set of personal expressions that determines feeling of guilt in unconstructive way. Research strategies of specific characteristics that differentiate individuals with varying degrees of propensity to experience guilt were defined, found differences in their ability to self-incrimination in relation to itself, in reaction on situations of frustration, in use of psychological defense mechanisms and coping strategies, as well as in the severity of emotional stability. The results of correlation analysis revealed that the degree of inclination feeling of guilt predetermined by a configuration of personality characteristics that determine the functional specificity of experiencing guilt: the increase severity of experiences and function of psychological defense. Specific personality traits, that determine the tendency to experience guilt, were determined: a high level of emotional instability; negative emotional-valuable attitude to themselves; protective package that includes regression replacement jet formation, projection, rationalization, protective attitude towards themselves and the inability

to displacement; expression of such characteristics like feeling of guilt as the tendency to expect punishment, focus on regulatory, interest in others, demanding of themselves; expressed self-blame, focus on frustrative circumstances, the desire to control emotions in a situation of feeling guilt; protective role of self-incrimination – preservation of relationships with others, creating an image «I am morally perfect», liberation from the need to act.

Key words: the feeling of guilt, tendency to experience the feeling of guilt, unconstructive feeling of guilt, emotional instability, attitude to itself, reaction in situations of frustration, psychological defense mechanisms, coping strategies.

Received July 10, 2016

Revised August 23, 2016

Accepted September 17, 2016

УДК 37.015.3

Н.В. Билінська
soloves_@mail.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С УЧЕНИКАМИ С РАЗНЫМИ ВИДАМИ ОДАРЁННОСТИ

Bylinska N.V. Pedagogical interaction with pupils with different kinds of endowments / N.V. Bylinska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 45–58.

Н.В. Билінська. Педагогічна взаємодія з учнями з різними видами обдарованості. У статті здійснено аналіз наукових досліджень феномену обдарованості, представлено опис популярних моделей обдарованості, визначено критерії та види обдарованості, які найчастіше зустрічаються. У статті подано результати діагностики особливостей особистості школярів з різними видами обдарованості. В якості діагностичного інструментарію було використано багатофакторний опитувальник особистості Р.Б. Кеттелла, що дозволив зафіксувати емоційні, комунікативні, інтелектуальні властивості особистості, а також властивості саморегуляції, що узагальнюють інформацію людини про саму себе. На підставі проведеного дослідження представлено психологічну характеристику